

Дмитро Наливайко

**ОЧИМА ЗАХОДУ: РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНИ
В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ХІ—ХVІІІ ст.**

К. — Основи. — 1998. — 578 с.

Книга Дмитра Наливайка “Очима Заходу” є узагальненням багаторічних досліджень автора — фахового філолога, який ще у 1960-ті роки почав вивчати західноєвропейські писемні пам’ятки про Україну. Про ґрунтовність опрацювання автором своєї теми свідчить велика бібліографія (понад 900 позицій), яка, проте, не є вичерпною. Вчений не використав, зокрема, працю О. Вінтоняка “Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини ХVІІІ ст.”, монографії С. Леп’явка “Козацькі війни кінця ХVІ ст.”, “Мазепинці” О. Субтельного, які є важливими для його дослідження. Слід зазначити, що конкретний матеріал, розглядуваний у книзі, автор викладає на тлі загальних культурних процесів в Європі і у контексті української історії, звертає увагу на біографії авторів праць про Україну, розглядає як пам’ятки “літератури факту”, так і художньої літератури.

Рецензована книга містить багато цікавих (подеколи навіть сенсаційних) відомостей, таких, як генеза легенди про Мазепине кохання з дружиною шляхтича Фальковського, українські сюжети у творчості Марка Поло, Ф. Рабле, М. Монтеня, Г. Лейбніца, Ф. Шіллера та багатьох інших відомих діячів європейської культури.

Цінність дослідження Д. Наливайка полягає не тільки у введенні до наукового обігу невідомих раніше джерел, а й у висновках, до яких прийшов він у процесі розробки даної теми. Як зауважує вчений, в західноєвропейських історико-літературних джерелах “рішуче переважає позитивна інформація про Україну”. Русь у свідомості європейців ХІ—ХVІІІ ст. була, на думку автора, частиною звіданого земного простору, але знаходилася на самому краю ойкумени, тому образ Русі не відзначався виразністю. При цьому вже у пізніші часи Русь розглядалася багатьма європейськими авторами як складова частина української історії.

У добу Відродження (ХV—ХVІ ст.) західноєвропейсько-східнослов’янські зв’язки були, за Д. Наливайком, зв’язками різностадіальних культур, а література про Україну цього часу вирізняється увагою до етнографічних питань. Вихід на історичну арену козацтва (кінець ХVІ — початок ХVІІ ст.) збігається з початком барокового періоду, коли на перший план висувається суспільно-політична проблематика. До кінця ХVІІІ ст. європейська література про Україну зберігає, за висловом вченого, “козакоцентричний” характер.

У Просвітницькій історіографії (ХVІІІ ст.) складається “концепція минулого України як драматичної і повчальної історії мирного й працелюбного народу, котрий зазнав поневолення з боку сусідніх феодальних монархій”. Як зазначає Д. Наливайко, головним побудником зацікавлення Україною в Європі були практичні потреби різних держав, а характер і

спрямованість рецепції України залежали не тільки від державно-політичних, конфесійних та інших інтересів, але й від руху європейської думки і культури, зміни ідейних течій і культурно-історичних епох у самій Західній Європі.

Як і кожна ґрунтовна наукова монографія, книга Д. Наливайка викликає запитання, породжує полеміку. Хотів би висловити незгоду з окремими твердженнями автора.

Д. Наливайко пише: “Цілком безперечним є те, що в XI—XII ст., після прийняття християнства, Русь остаточно визначилася як європейська країна” (с. 23). Дане твердження, напевне, викликане не глибоким аналізом цивілізаційно-просторових понять XI ст., а сприйняттям стереотипу, згідно з яким, кордоном Європи і Азії є кордон між християнством та ісламом. Проте, зазначає візантолог І. Шевченко, спеціально вивчивши це питання, “коли Київ князя Володимира прийняв християнство, він увійшов у культурну сферу, що і в очах Заходу була Сходом, і сама себе не відносила до Європи”¹.

На думку Д. Наливайка, Берестейська унія 1596 р. “об’єктивно ставала знаряддям соціального, національного й духовного поневолення українського й білоруського народів” (с. 215). Не відкидаючи і такого тлумачення цієї історичної події, зазначу, що можливий і принципово інший підхід до даного питання — врахування протистояння греко-візантійського та західного цивілізаційних полів як фактора збереження української національної єдності, коли, за висловом Н. Яковенко, “на кожне з сусідніх віань знаходилася антитеза, що не дозволяла неорганічним елементам культури абсолютизуватися в тому чи іншому регіоні”².

Характеризуючи вислів Бошпана про спадкоємний зв’язок козацтва з часами Київської Русі, автор зазначає: “Це вже та історична істина, яка належним чином була усвідомлена й з’ясована вченими новітнього часу” (с. 234). Полишаючи на боці питання про аморфність самого поняття “історична спадкоємність”, подібний вислів я вважаю перебільшенням, оскільки єдиної точки зору на це немає й коректніше говорити не про “історичну істину”, а про одну з існуючих гіпотез.

Занадто поспішним виглядає твердження Д. Наливайка, що “Визвольна війна скрізь по Україні супроводжувалася симптоматичним явищем — масовим покаянням людної” (с. 243). Глибоко проаналізувавши це питання, І. Стороженко прийшов до висновку, що “спільність інтересів населення з інтересами козацтва послаблювалась зі сходу на захід”, західніше покаяння відбувалося набагато складніше, ніж у чисто козацькому регіоні, тому намічена територія козацького впливу по річках Горинь і Збруч була потім відсунута на схід в середньому на 80 км і закріплена Зборівською угодою 1649 р.³

В окремих випадках дослідник однобічно цитує розглядувані літературні пам’ятки. Наводячи позитивні характеристики українських козаків у Бошпана, Д. Наливайко оминає згадки того ж автора про схильність козаків до пияцтва або таку характеристику: “Ці люди недоброчливі, зрадливі, облудні, їм можна довіряти лише з великою обережністю”⁴.

Не можна не помітити деякі рудименти агресивної фразеології, властиві радянській історіографії, присутні у рецензованій книзі, такі як “полчища Османської імперії” (с. 158), “феодално-католицька реакція” (с. 209), “на Україну ринула польська шляхта й магнати” (с. 149). Також у книзі присутні прояви подвійних стандартів у зображенні козацько-татарських взаємовідносин. Вони змальовуються автором у категоріях непримиренної війни, “відсічі агресорам”, боротьба з Кримом навіть пишномовно-

вно названа “реконкістою”. Одночасно Д. Наливайко применшує роль кримських татар у Визвольній війні, наводить лише негативні оцінки татар у європейських авторів, тоді як твори М. Литвина, П. Шевальє, І. Тунманна та інших європейців містять позитивні, інколи навіть ідеалізовані, зображення кримчаків.

Висловлені міркування не знижують наукової вагомості рецензованої праці, проте спонукають до дискусії, яка є найважливішою передумовою поступу наукової думки. Погоджуючись з анотацією до книги “Очима Заходу”, що вона є “найповнішим систематизованим висвітленням рецепції України у Західній Європі XI—XVIII ст.”, вважаю її справжнім внеском Дмитра Наливайка в українську історіографію.

¹ Ш е в ч е н к о І. Україна між Сходом і Заходом // Дух і Літера. — 1997. — № 1/2. — С. 90.

² Я к о в е н к о Н. Нарис історії України. — К., 1997. — С. 13.

³ С т о р о ж е н к о І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. — Кн. 1. — Дніпропетровськ, 1996. — С. 178.

⁴ Б о п л а н Г. Опис України. — Львів, 1998. — С. 25.

А. В. ПОРТНОВ (Дніпропетровськ)